

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКИХ ВИДАВЦІВ: КНИЖКОВИЙ РИНОК ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

(оглядова довідка за матеріалами преси та інтернету 2023–2024 рр.)

Ринок книжкової продукції являє собою не лише складову ринкової системи кожної країни, але також складову її системи гуманітарної безпеки. Адже у процесі читання вітчизняної книжкової продукції відбувається солідаризація мешканців навколо спільних тем та уявлень, формується монолітна політична культура, визначаються лідери думок. Українська книжка – чинник поширення української мови, розвитку української літератури та культури. Вона закладає фундамент патріотичного виховання дітей і молоді, і без неї неможливо формування свідомого громадянина європейської України [1].

Саме тому у період повномасштабної війни стан книговидавничої справи та книжкового ринку набуває особливого значення.

Зараз можемо констатувати, що в умовах воєнного стану галузь пройшла декілька етапів.

Так, навесні 2022 року у представників галузі було відчуття, що книжки не буде кому читати, видавати, і що вони стануть непотрібні. 30% видавництв втратили виробничі потужності, 50% були змушені переформатуватися. До літа 95% видавництв спостерігали сильний спад продажів. Та поступово картина змінювалася [2].

За результатами онлайн-опитування, проведеного виданням «Читомо» з 26 березня по 8 квітня 2022 року (у якому взяло участь 81 видавництво з усієї України) офіси та склади 22% українських видавництв було пошкоджено в результаті бойових дій внаслідок російської агресії проти України. Постраждали приміщення видавництв «Ранок», «BOOKSNA», «Тези», «Жорж», «АССА», «Фоліо», «Блим-Блим», «Видавництво Жупанського», «Віхола», «Мольфар», «ПЕГАС», «Час майстрів», «Парасоля», групи «Основа», видавництва 4matas та інших. Більшість пошкоджених приміщень знаходилися в Харкові.

Намагалися повноцінно працювати, зокрема, видавництва «Білка», Bookraine Publishing House, «Каламар», «Книголав», «Наш Формат», «Букрек», «Компас», «Видавництво Анетти Антоненко», Yakaboo Publishing, «Видавництво Старого Лева», «Човен», «Родовід», «Абук».

А ось видавництва «Блим-Блим», «ІЗНАК», «Смолоскип», «Маміно», видавець Олександр Савчук, «ДПА», «Абрикос», «BOOKSNA», видавнича група «Основа» та видавництво 4matas практично не мали змоги працювати через обстріли.

Можливість виплачувати заробітну плату працівникам мали 17,1%, частково – 54,9%, не мали можливості виплачувати – 28% [3].

Та вже на початку квітня багато видавництв почали відновлювати свою роботу, бо люди бачили в роботі сенс. Видавці зрозуміли, що тексти українською потрібні і важливі.

У середині року можна було констатувати, що паперова книга живе, незважаючи на величезні втрати у галузі видавничої справи, знищені книгарні та видавництва, спалені окупантами підручники і книжки, зростання цін на логістику та книжковий папір, зниження накладів у 2–3 рази [2].

У вересні-жовтні більшість видавців вже вийшли на прибутки 2021 року. За перші чотири місяці повномасштабної війни українські видавництва випустили щонайменше 270 новинок. А далі справа пішла ще активніше: у щомісячній добірці новинок, яку публікував Український інститут книги, щоразу було близько 100 позицій. І туди потрапляло далеко не все, що випускали українські видавці. Схожа історія склалася на ринку авторських прав. Засновник видавництва «Лабораторія» А. Мартинов написав: «Ситуація на книжковому ринку ліцензій така, ніби в країні немає війни. Права на багато популярних творів уже куплені або в активному аукціоні, де суми контрактів розкачуються надто високо». Схожими спостереженнями поділилася гендиректорка видавництва Vivat Ю. Орлова: «Інколи українські видавці пропонують іноземним видавництвам такі суми за авторські права, ніби взагалі не прораховують зиск і ризики. І це при тому, що банки не пропускають платежі за кордон. А якщо і пропускають, то не без проблем» [4].

Водночас ситуація з книговидаванням 2022 року у частини фахівців викликала лише стриманий оптимізм, бо чіткої статистики наразі немає.

Так, за даними Держкомтелерадіо, станом на 15 грудня 2022 року в Україні видали 7103 одиниць книжок і брошур загальним накладом 6 мільйонів 172 тисячі примірників. Серед них 5802 видань накладом 5 мільйонів 523 тисячі примірників – українською мовою, а 624 видання накладом 399 тисяч – російською. У порівнянні з 2021 роком кількість виданих 2022 року російськомовних книжок зменшилася на 59,3%, а накладів впали на 68,4% [5].

А за даними Книжкової палати України імені Івана Федорова, за 2022 рік в Україні було видано 9691 назву книжок (тайтлів) накладом 11 млн 553 тис. примірників – це у 2–4 рази менше, ніж у попередні роки. Схожі дані наводять і в Українському інституті книги – приблизно 10 тисяч назв «ринкових» книжок накладом у 11,45 млн примірників. Для порівняння: раніше українські видавці щорічно випускали понад 20 тисяч тайтлів і 42–60 млн примірників. Зокрема, у 2021 році було видано 21095 назв книжок загальним накладом майже 44,75 млн примірників [6].

У 2022 році в Україні було видано 0,23 паперової книжки на душу населення. Для порівняння, в Польщі цей показник становить 2,5 виданої книжки на душу населення, у Чехії та Словаччині – три книжки, а в Туреччині – п'ять. Такі дані наводить Книжкова палата України, яка є основним джерелом статистичної інформації про стан книжкового ринку в країні. Але через війну не

всі видавці можуть вчасно надавати інформацію, й тому сама установа вказує, що її аналіз може бути неточним.

Український інститут книги повідомив, що більшість книжок у 2022 році – це навчальні, методичні та наукові видання. Шкільні підручники в Україні безплатні, а обіг наукових видань обмежений.

«Головна проблема українського книжкового ринку – це розрив між низьким попитом і трендом на подорожчання книжок, – зазначали в Українському інституті книги. – З одного боку, в людей не вистачає грошей на книжки, адже мільйони були змушені залишити свої домівки й облаштувати життя в інших містах чи країнах, сотні тисяч втратили роботу. З другого – зростання цін на папір в усьому світі та здорожчання друку. Наші видавці героїчно долають ці труднощі, диверсифікують видавничі портфелі, знаходять можливості розширювати сферу збуту. При цьому вони ще й жертвують багато книжок бібліотекам, насамперед на деокупованих територіях, пересилають їх за кордон для українських переселенців».

На думку фахівців з Українського інституту книги, головне у 2022 році для видавців – «це стабілізувати ситуацію, втримати галузь від колапсу, шукати для цього різні можливості на рівні держави, місцевого самоврядування та громадянського суспільства. Про відновлення галузі можна буде говорити після закінчення активної фази війни» [6].

Фахівці констатують, що оцінити не тільки кількість виданих у 2022 році книжок, а навіть працюючих видавництв складно; а з'ясувати, як змінилися показники продажу, ще складніше. Як пояснювали в Українському інституті книги, в країні немає джерел, із яких можна отримати релевантні дані. Крім того, продавали найбільше книжок не в книгарнях, а в інтернет-магазинах і маркетплейсах на кшталт «Розетки» й OLX. «Саме там продається вся контрафактна продукція, яка заповонила український ринок. Слід сказати, що це переважно російський контрафакт, видрукований нашими місцевими злочинцями», – зазначали в Інституті.

Обсяг продажу книжок у маркетплейсах наразі – велика темна пляма. Але можна непрямо оцінити загальний стан ринку за цифрами інтернет-книгарень. Наприклад, Олена Безугла, CEO YakaBoo, наводить такі дані: 2,2 мільйона проданих за рік книжок саме на цій платформі. «Безумовно, – вважає Олена Безугла, – рівня грудня 2021 року – січня 2022 року ринок ще довго не зможе досягти. Тому що тоді діяла державна програма «єПідтримка». Завдяки тій «ковідній» тисячі обсяг продажу був неочікувано високим на всьому книжковому ринку, не тільки у нас. Пік продажу в 2022 році в нас був улітку та традиційно перед новорічними святами. У 2022 році в YakaBoo було замовлено більш ніж 2,2 млн книжок, у 2021 році – понад 2,7 млн» [6].

У 2022 р. в Україні налічувалося близько 130 книгарень і 300 видавництв. Однак в Інституті книги припускали, що через війну та брак інформації видавництв може бути менше. До трійки регіонів із найбільшою кількістю видавництв входили Київ, Харківщина та Львівщина. І найважче було в Харкові – на початку вторгнення більшість видавництв евакуювалася, частково чи

повністю припинили роботу. Деякі склади готової продукції були знищені, закрилися книгарні та всі друкарні. Це дуже вплинуло на ринок, адже саме в харківських друкарнях виготовляли масові накладки та друкували книжки відомих українських видавництв.

Так, генеральний директор харківського видавництва «Фоліо» Олександр Красовицький розповів, що їхня друкарня розташована лише за 10 км від кордону з Росією та була захоплена в перші дні війни. Будівлю друкарні окупанти не знищили, однак розбили систему електропостачання, тому відновити її роботу було неможливо. Офіс видавництва в Харкові теж постраждав, тож співробітники працювали дистанційно, а книжки виготовляли у дев'ятьох інших друкарнях країни.

Попри труднощі, у «Фоліо» наголошували, що всі книжки, які планували видати у 2022 році, – вийшли. Кількість видань 2022 року лише на 10 % менша від показників 2021 року. І це тільки через те, що видавництво не працювало в березні.

Частка електронних книжок зросла втричі, але це невелика кількість у порівнянні з паперовими. За словами Красовицького, звичайних книжок продають у 15 разів більше, ніж електронних [6].

Директорка видавництва «АССА» Світлана Фельдман розповіла, що їм довелося відмовитися від орендованого офісу в Харкові: «Ми передали комп'ютери співробітникам для роботи з дому або з тих приміщень, де вони можуть працювати. Один ноутбук передали на потреби ЗСУ. Були проблеми з функціонуванням сервера та доступом до архівів».

Довелося змінити і ринок: «Ми відкрили торгове представництво у Варшаві. Більше книжок із нашого інтернет-магазину стали відправляти за кордон. Багато книжок у перші місяці війни ми безплатно роздали дітям у бомбосховищах Харкова, а зараз возимо на деокуповані території Харківщини».

Один зі складів «АССА» з промислової зони поруч із залізничним вокзалом Харкова довелося перевезти в Луцьк. Інший склад залишився в місті й працює кожного дня. Видавництво не має своєї друкарні, однак співпрацює з багатьма харківськими, а також друкарнями Київської області й Тернополя.

«Вони використовують генератори для того, щоб виконати замовлення вчасно. Це суттєво збільшує собівартість друку. З ускладненням логістики зросла й ціна паперу. Відповідно собівартість книг зросла за рік майже на 70%», – каже Світлана.

За час війни у 2022 році «АССА» видала 32 нових тайтли. Здебільшого це книжки, над якими починали працювати ще до 24 лютого. Але декілька книжок написані та видані вже під час війни [6].

За словами Юлії Орлової, генеральної директорки ще одного харківського видавництва Vivat, їхня команда в повному складі евакуювалася з міста в перші дні повномасштабної війни: «З-під обстрілів вдалося вивезти 20 вантажівок із книжками. Для їх збереження довелося відкрити склад у Рівному. З кінця травня ми практично повністю відновили розірвані бізнес-процеси. А вже на початку червня з друкарні вийшли перші нові книжки. Наразі 80% команди Vivat

працюють дистанційно. Це велика проблема, адже важко утримувати понад 100 людей разом у спільному бізнес-процесі, коли ви вже практично рік не бачилися. І це при тому, що навіть у пандемію компанія не зачиняла офіс».

За словами Орлової, вже в серпні видавництво вийшло на такі ж темпи роботи, що і 2021 року. «До повномасштабного вторгнення щороку виходило приблизно 400 тайтлів. Це як новинки, так і додруки. У 2022 році, попри всі обставини, вдалося випустили 350 тайтлів, що лише на 12,5% менше, ніж у попередньому році», – каже Юлія Орлова.

Після деокупації регіону Vivat відкрило центральний офіс у Харкові та продовжує друкувати книжки саме там. Деякі види поліграфічної продукції можливо виробити лише у харківських друкарнях. Але 40 кілометрів до кордону з Росією, обстріли, відімкнення електроенергії впливають на темпи друку.

Юлія Орлова відзначила зростання попиту на електронні книжки: «Почасти цьому посприяв дефіцит паперу, який виник ще у 2021 році. Щорічні потреби України – приблизно 60 тисяч тонн друкарських видів імпортного паперу. Проте у 2021 році книговидавництво отримало квоту лише у 20 тисяч тонн. У 2022 році додалося здорожчання енергоносіїв у Європі, наслідки повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Собівартість нової книжки за рік зросла приблизно вдвічі. У цих умовах електронна книга виграє цінові перегони. А під час відімкнення світла вона була чи не єдиним варіантом читання в темряві. Порівняно з 2021 роком, ринок електронної книги в Україні виріс на 100%. Найближчі п'ять років ця динаміка буде зберігатися. Єдине, що заважає стабільному розвитку ринку електронної книги в Україні, – це піратство. Через піратів видавництва та автори втрачають значну частку прибутку» [6].

Харківське видавництво дитячої книжки «Талант» відновило свою роботу вже після першого місяця повномасштабного вторгнення. «Ми зробили релокацію для відділу продажу, вони тепер працюють із Полтави. Друкарні перевезти дуже важко, тож усі залишилися в Харкові. Працюють під обстрілами. Наші склади не пошкоджені, але наші гуртовики дуже постраждали. Тож через них – і ми».

У видавництві повідомили, що не випускають електронних книжок зовсім, адже щоби зробити якісну дитячу електронну книжку, треба залучити більше фахівців, ніж для паперової: «Ціна на неї нижча, попит – на порядки нижчий, "відбити" витрати майже неможливо. Можна просто перекинути паперову книгу в PDF-формат і продавати. Але наша команда на це не згодна. Якщо вже робити щось, то так класно, як це тільки можливо».

У перший рік великої війни видавництво випустило лише 20 % від запланованого – 66 тайтлів проти 246 у 2021 році. Вийшли ті книжки, що були майже завершені. Однак збільшилася частка замовлень з-за кордону. Через війну також декілька книжок лишилися без ілюстраторів. «Проекти просто осиротіли», – зазначають у видавництві.

Водночас за словами засновника київського видавництва «Наш Формат» Владислава Кириченка, виявилось, що книжки разом із макаронами та крупами стали продуктами першої потреби: «Може, я вас здивую, але війна вплинула на роботу видавництва прекрасно. Ми дещо просіли в накладках, адже значна

частина часу пішла на книжки для військових. Волонтерська праця – це все ж не бізнес. Але москалі пішли з ринку, і через те, що вони контролювали 60% ринку, наразі пріоритет в українській книжки. Я вважаю, що це ренесанс української книги».

Кириченко підкреслює, що вперше в історії видавництво має сплеск експорту книжок за кордон. Українці, які читають, хоч і виїхали, але не перестали купувати книжки в Україні. Також він зазначає, що постраждали маленькі видавництва, водночас середні та провідні видавці, яким вдалося зберегти штат і друкарні, – мають такий самий або навіть більший обсяг продажу проти 2021 року.

«Ми принципово не переїжджали, частина наших дівчат із дітьми зараз за кордоном. Хто з Ірпеня, Бучі та Чернігова, потрапили під окупацію на початку війни. Але 15 березня ми вже поновили роботу», – каже Владислав Кириченко.

Інше київське видавництво «Книголав» видавало дитячу, художню та бізнес-літературу. Однак із початком повномасштабної війни видавці зменшили кількість дитячої літератури, адже відчули помітний спад продажу. Та загалом теж говорять про покращення: «Ми відчуваємо, що українці стали навіть більше книжок купувати! Це щось, що, на відміну від телефона та гаджетів, не потребує зв'язку та електроживлення. Люди, які раніше не читали українською або віддавали перевагу російськомовному контенту, зараз відчувають патріотичний підйом і купують книжки українською мовою. У нас дуже багато покупців, які вперше почали читати українською, і вони про це відверто говорять».

Основною проблемою у видавництві називають виробництво, оскільки основні потужності розташовані в Харківській області та в Харкові.

«Наша робота майже не зупинялася. Повноцінно ми відновилися з квітня та почали працювати над створенням нових книг і шукати можливості дистрибуції», – наголошують у видавництві.

Видавництву також довелося переглядати редакційний план, щось відкладати на потім, щось доробляти у вигляді макетів, але поки не друкувати. У підсумку за рік у видавництві вийшло 28 новинок.

«Українська видавнича галузь занадто довго була в занепаді, і проблема не лише з авторами, проблема з редакторами, з верстальниками, з видавничими професіями загалом (вони ніколи не були престижними, і в них ішло дуже мало людей). У цьому є певна специфіка, тому у нас шалений брак кадрів, а над створенням книжки українською має працювати ціла команда людей, яких не вистачає», – зазначають у видавництві [6].

А видавництво «Віхола», що спеціалізувалося на нефікшні, у перші два місяці повномасштабного вторгнення зупинило роботу.

«Прилетіло в район, де в нас склад. У нас повилітали вікна на складі. А це був березень, погода жахлива, не найкращий для книжок стан», – зазначають у видавництві. Та «десь під квітень депресивні думки розвіялись, коли ми побачили, що книжка Віри Агеєвої «За лаштунками імперії» дуже добре продається. Ми не пішли в мінус, здатні платити зарплатню, і навіть можемо здавати в друк те, що планували».

«За лаштунками імперії» настовхнула «Віхолу» на думку, що люди зараз хочуть україноцентричної літератури, щоб їм пояснювали, що відбувається, чому це відбувається, чому взагалі так сталося. Далі вийшла книга Володимира Станчишина «Емоційні гойдалки війни» та оповідання Владислава Івченка «Після 24». І якщо Станчишин «залетів» у топ, то Івченко – ні.

Тоді «Віхола» пішла на неочевидний крок і вирішила перевидати українську класику. Так з'явилася серія «Неканонічний канон». Першим видали – Миколу Хвильового «Повість про санаторійну зону. Сентиментальна історія... Я (романтика)». За словами Ольги, уже на передзамовленнях його розкупили. Наступним – «Місто» Валеріана Підмогильного. Ця книжка теж стала успішною.

«Ми вирішили, що люди зараз почали наново відкривати класиків. І подумали, чому б не почати її видавати. Микола Хвильовий був перший, і вже по передзамовленню була якась шалена цифра. Ми знали, що є запит на класику, але не очікували, що аж такий» [7].

Головна редакторка та співзасновниця «Видавництва Старого Лева» Мар'яна Савка каже, що в перші дні війни вони були змушені видавати нові книжки лише в електронній версії: «Але ми досить швидко відновили роботу наших книгарень-кав'ярень, бо люди хочуть бачити один одного, хочуть зустрічатися в книгарнях. Ми переорієнтувалися на іноземну територію, тому що багато дітей виїхало за кордон, і швидко виникла потреба забезпечити їх книжками».

За рік війни видавництво було змушене на 25% скоротити обсяги видань і в результаті видало 100 книжок. Деякі книжки, які продавали в торгових центрах та на заправках, були знищені під час ракетних обстрілів.

Віддалене розташування від фронту допомогло видавництву зберегти склади з книжками. Їх спочатку передавали, а пізніше продавали волонтерам. Також «ВСЛ» збільшило позиції інших видавців у своїх книгарнях. «Це одночасно був жест підтримки наших колег і пожвавлення книжкового руху в книгарнях, – каже видавниця. – Ми стали більше видавати літературу, яка може підтримати людей. Цього року особливо багато дитячої літератури. Ми зменшили частку мотиваційних книг, але потроху будемо вирівнювати все за редакційним планом».

Директорка дніпровського видавництва «Смакі» Ірина Смаковська каже, що наразі вся їхня команда залишається і працює в Дніпрі, переїжджати потреби не було. Однак у перші дні повномасштабної війни, як і більшість видавництв, «Смакі» на деякий час зупинило роботу: «Ми не маємо власної друкарні, в основному співпрацюємо з партнерами з Харкова. На жаль, через обстріли та пошкодження друкарні, вони були змушені призупинити роботу. Проте вже все відновили, і ми навіть встигли надрукувати свої книжки».

Видавчиня каже, що за 2022 рік вони реалізували приблизно 70% від того, що планувалося: «На жаль, те, що ми планували зробити у 2022 році, і те, що ми зробили, дуже відрізняється. Ми видали чотири нові книги та додаткові накладі раніше виданих книжок. Вдалося навіть реалізувати незапланований проєкт. Ми створили власну електронну книгу – це благодійна збірка воєнних творів

українців, куди увійшли творчі доробки українців з 24 лютого 2022 року (вірші, есе, фотографії, ілюстрації). Кошти з продажу цієї збірки ми спрямували у ГО «Фонд Маша», який займається реабілітацією жінок і дітей, які пройшли через жахи війни».

Крім того, у 2022 році видавництво «Смакі» вперше випустило електронну версію книжок.

Василь Карп'юк, директор видавництва Discursus, що розташоване на Івано-Франківщині, розповів, що у квітні 2022 року вони перевезли склад із Києва до Івано-Франківська, а після початку війни відновив роботу інтернет-магазин.

Навесні 2022 року Discursus друкувало кілька видань у партнерській книгарні в Кам'янці-Подільському. Влітку вони вже друкували книги у Харкові. Також видавництво співпрацює з друкарнями у Вінниці, Дрогобичі та Києві. Усі друкарні, з якими співпрацювали до 24 лютого 2022 року, працюють і нині.

«У нас невелике видавництво, тому не було і нема обсягу роботи для повної зайнятості постійної команди. На кожен проєкт, залежно від його потреб, запрошуємо окремих виконавців. Дехто з дизайнерів та інших фахівців, з якими ми регулярно співпрацюємо, зараз за кордоном, але це не заважає працювати дистанційно. Наше видавництво зі створення у 2013 році працює дистанційно, тому такий формат давно відпрацьований і звичний», – констатує Василь Карп'юк.

У 2022 році видавництво надрукувало близько двадцяти книжок. Це переважно проєкти, які вже були в роботі, і додруки видань попередніх років. Обсяг виданих книжок упав приблизно на 30% порівняно з 2021 роком. Щодо електронних книжок, то видавець теж підкреслює зростання продажу, але порівняно з паперовими воно не надто високе, тож фінансово це не дуже відчутно.

«Ми видаємо переважно українських авторів. Загалом зростає зацікавленість чимось ґрунтовним українським. Надалі плануємо видавати як самобутні твори сучасних авторів, так і класичні твори без радянської цензури», – зазначає видавець.

Видавничий дім «Букрек», який розташований у Чернівцях, фізично не постраждав від повномасштабної війни, однак також зазнав фінансових втрат. У 2022 році «Букрек» видав друком 23 видання, що майже на 70% менше, ніж останнього довоєнного року.

В основному видавництво виготовляє підручники на замовлення Міністерства освіти й науки, Українського культурного фонду та Українського інституту книги.

Через те, що торік жодна з цих інституцій не отримала державного фінансування, близько 40 найменувань підручників і посібників не були профінансовані. Як повідомляють видавці, лише два з них вдалося реалізувати завдяки підтримці іноземних партнерів, ще кілька надрукували власним коштом.

«Робота над новими підручниками так само триває, і знову ж невідомо, чи зможемо ми отримати за них кошти. Здебільшого друкуємо книги на індивідуальні замовлення авторів», – визнали у видавництві [6].

А ось у запорізькому видавництві «Дике поле» констатували, що «хвалитися особливо нічим. Кількість видань скоротилася до одиниць за рік. Колектив – хто де. На плаву тримаються ті видавництва, що мали добрі фінансові запаси та розгалужену структуру реалізації продукції. Ми, на жаль, не такі. Але не хочеться жалітися. Війна є війна».

Зовсім інша ситуація – у Yakaboo: на початку війни компанії довелося перевезти найбільший в Україні книжковий склад і перебудувати систему логістики. Майже мільйон книжок перевезли з-під Києва на Буковину, і вже з 15 квітня знову почали їх відправляти. Згодом облаштували новий склад таким чином, щоб він міг працювати й під час блекаутів. Окрім того, відчувши суттєвий попит, платформа почала розвивати закордонний напрямок продажу та доставлення книжок: відкрила логістичний хаб у Варшаві та скоротила терміни доставлення в Польщі та загалом по Європі; зареєструвала компанію Yakaboo Global на території ЄС; уклала низку договорів із великими європейськими дистрибуторами та поширює українські книжки через бібліотеки та культурні хаби.

Власної друкарні видавництво Yakaboo не має, тому більшість книжок раніше друкували в Харкові. Після початку повномасштабного вторгнення довелося шукати альтернативи: наприклад, книжку Ярослава Грицака «Нарис історії України» Yakaboo Publishing друкувало влітку в Латвії. Але зараз книжки друкують і в Києві, і в Харкові, де вийшла друком одна з останніх новинок Yakaboo Publishing «Незламні».

«У нашому видавництві торік вийшло 30 новинок. Звісно, ті книжки, які мали вийти навесні 2022 року, довелося відкласти, вони вийшли вже влітку, – розповідає Олена Безугла. – А ще торік ми започаткували серію електронних книжок "Yakashkola", щоб учні могли читати твори українських класиків у зручному форматі та в будь-якому куточку світу. Під однією обкладинкою кожної книжки з серії – вибрані твори обов'язкової програми та позакласного читання. Серія виявилася настільки популярною, що цього року ми вже продовжили її у двох форматах – електронному та паперовому».

Безугла також додає, що 2022 року зростали продажі електронного контенту – аудіо та електронних книжок: у Yakaboo на початку 2023 року ця частка складала до 10%, а у 2021 році було 3%.

«Українці стали більше читати українською – і це вже незворотний тренд. Крім того, весь офіційний книжковий ринок свідомо відмовився від співпраці з видавництвами країни-агресора, а також із ринку частково пішли російські книжкові додатки. Тому ринок потрібно наситити якісним українським контентом. А створення електронних книжок не тільки дешевше, ніж паперових, але й швидше. Тому для видавництв це також вектор для росту», – каже Безугла.

Ще на початку великої війни разом із 50 українськими видавництвами й авторами Yakaboo відкрив безплатний доступ до читання та прослуховування українських книжок у власному мобільному додатку. Кількість користувачів

сервісом зросла вдсятеро – у березні 2022 року додаток навіть потрапив у топ українського AppStore за кількістю завантажень. Станом на 22 березня його завантажили більше, ніж 1,3 млн разів. Безугла додає: «Я вважаю, що саме завдяки електронному контенту, який виявився більш доступним у воєнний час, ринок зберіг своїх читачів» [6].

Втім, на думку засновниці «Видавництва Анетти Антоненко», розвитку книжкового ринку в Україні в 2022 році сприяла відсутність конкуренції. У перші місяці повномасштабного вторгнення ніша фактично пустувала: кіно й театри призупинили роботу, культурні заходи не проводили. Тож книги стали чи не єдиною розвагою українців.

«Із креативних сфер залишилася лише книжка – і ми зайняли цю нішу. Зараз ми трохи у привілейованому становищі, але доведеться знову конкурувати з кіно, театрами та культурними заходами. Тому зупинятися не можна», – стверджує Анетта Антоненко [8].

Також у 2022 р. кількість книжок, надрукованих малим накладом, зросла на понад 10%. 6053 книжки (або 62,46% від загальної кількості) було надруковано накладом меншим, ніж 500 примірників, порівняно з 51% у 2021 році. Про це повідомляється на сайті Книжкової палати України [9].

Слід зазначити, що певні кроки, спрямовані на стимулювання українського книговидавництва і книгорозповсюдження зробила держава.

19 червня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон №6287 «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку українського книговидавництва і книгорозповсюдження». Закон отримав 314 голосів «за».

Щоб зберегти наявні та стимулювати відкриття нових книгарень, держава відшкодує їм витрати на оренду приміщень. Адже саме непіднімна орендна плата є ключовою проблемою для розвитку книготорговельної мережі. Але це буде не просто роздача грошей. Щоб отримати субсидію, книгарня має відповідати кільком критеріям: працювати повністю легально і з використанням РРО; продавати книжки лише українською мовою та/або мовами ЄС чи корінних народів України й не продавати книжки, випущені в Росії; доходи від продажу книжок мають становити не менш ніж 80% усіх доходів магазину (торгівлю через інтернет не враховано); це має бути саме магазин, а не склад. Не менш ніж 80% його площі має становити торговий зал з книжками і доступом покупців.

На кожен такий магазин книгорозповсюджувач на підставі техпаспорта, договору оренди та інших документів зможе отримати в Держкомтелерадіо свідоцтво про відповідність. І вже з цим свідоцтвом і документами про діяльність за минулий квартал звернутися до Українського інституту книги, який щоквартально надаватиме субсидію.

Субсидію можна отримати на всю суму плати за договором оренди та сплачених комунальних послуг, якщо вона не перевищує 20% вартості книжок, проданих за відповідний квартал у цьому магазині (окрім продажів через інтернет). Тобто менше продажів – менше субсидія.

До того ж закон установлює граничні суми відшкодування на квадратний метр і максимальні площі, на які надає субсидію, найбільші для великих міст і найменші для сільських громад.

За зробленими до початку повномасштабного російського вторгнення розрахунками, цей механізм дасть змогу за кілька років збільшити кількість книгарень у 4–5 разів: від 200 до 800–1000. Що водночас збільшить наклади й асортимент книжок. Підтримка продажів книжок саме українською мовою має не лише сприяти об'єднанню країни, а й принести відчутний економічний ефект: зростання україномовного сегменту ринку означатиме зростання тиражів українських книжок, а отже, зменшення собівартості одиниці продукції та підвищення конкурентоздатності.

Закон також передбачає, що на кожну дитину при народженні та при досягненні 14-річного віку держава видаватиме сертифікат на купівлю книжок. Батьки зможуть на цей сертифікат купити україномовні книжки українських видавництв у легальних видавців чи книгорозповсюджувачів на суму близько 700 грн. [10].

Показово також, що на початку 2023 року Кабінет міністрів України схвалив стратегію розвитку читання на 2023–2032 роки «Читання як життєва стратегія». Реалізація цієї стратегії має створити умови для формування звички й потреби у читанні у всіх українців, що, як кажуть у Міністерстві культури та інформаційної політики, є складовою гуманітарної безпеки України.

«Ситуація в Україні є особливо гострою: надто замала кількість виданих книжок на душу населення, а показники кількості населення, що читає, стрімко падають», – підкреслюють у Мінкульті.

За їх словами, на сьогодні читання як життєва практика в Україні почало поступатись споживанню «швидкої» інформації із соціальних мереж, доступному відеоконтенту і телебаченню.

«Ми маємо підтримувати наших видавців, авторів, перекладачів, створювати сприятливі економічні умови для розвитку бізнесу в сфері книговидавництва та книгорозповсюдження», – зазначали у Міністерстві.

Реалізація цієї стратегії буде відбуватися за двома напрямками:

«Підтримка та розвиток книжкової екосистеми», в результаті якого читачі матимуть доступ до якісної різножанрової книги, насамперед українськомовної, у різних форматах відповідно до потреб;

«Формування звички і потреби в читанні», в результаті якого люди і спільноти обиратимуть читання як свідому та регулярну практику для дозвілля, навчання та розвитку.

Моніторинг та оцінку результативності реалізації Стратегії здійснюватиме МКІП із залученням представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань та наукових установ [11].

На жаль, в умовах повномасштабної війни держава не має коштів на повноцінне фінансування положень, прописаних у законі та програмі. Тож, представники галузі сподіваються, що вони запрацюють після перемоги України та стануть значним стимулом для розвитку книжкової галузі.

Не зважаючи на значні втрати та потрясіння, спричинені війною, більшість фахівців оцінювали результат роботи книговидавців та книгорозповсюджувачів у 2022 році позитивно.

У пресі навіть констатували, що у 2022 році «вкотре можна було спостерігати за тим, як швидко адаптується книжковий ринок до форс-мажорних обставин. І як кожне складне випробування, врешті, призводить до зростання продажів українських книжок» [4].

Певним показником такої адаптації стало й те, що у 2022 році в Україні з'явилося 178 нових видавництв і книгопродавців. Про це йшлося у моніторингу «Детектора медіа» Державного комітету телебачення і радіомовлення за друге півріччя 2022 року. «Навіть під час війни є охочі відкрити видавничий бізнес. 178 компаній і приватних підприємців під час воєнного стану виявили бажання займатися книговидаванням і книгорозповсюдженням! Це говорить не тільки про оптимізм і віру українців у свою армію, а й свідчить про перспективи розвитку видавничої галузі», – зазначив голова Держкомтелерадіо Олег Наливайко [12].

За рік війни в Києві кількість видавців збільшилася на 59, у Львівській області – на 10, Дніпропетровській – на 9, Київській – на 8, Хмельницькій – на 7, Харківській – на 6, Житомирській – на 5 [13].

Також стрімке зростання, як вже зазначалося, показав ринок українських електронних книжок. Якщо 2021 року книжковий сервіс Booknet.ua продав 133 000 книг, то за підсумками 2022 року це число становило 353 000. Також варто зазначити, що багато авторів навесні робили свої платні книги безкоштовними, щоб підтримати читачів у перші місяці масованого наступу росії», – зазначили в пресслужбі Booknet. Кількість унікальних користувачів платформи за рік зросла більш ніж у 2,5 рази за рік і на грудень 2022 року становила 570 тис. на місяць [14].

Ще більш позитивні результати продемонструвала книжкова галузь у 2023 році. Цей рік у багатьох аспектах став переломним для української книговидавничої сфери, – зазначали у пресі [15].

Випуск книжкової продукції у порівнянні з 2022 роком збільшився на 73% за кількістю видань (друкованих одиниць), а за накладом – на 203%, повідомило Міністерство культури та інформаційної політики. Крім того, за даними Державного комітету телебачення і радіомовлення також збільшилася кількість зареєстрованих видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції. До Держреєстру внесли 302 суб'єкти видавничої справи, 270 з них – нові, 32 – переоформили свідоцтва. У 2021 році до Держреєстру внесли 293 суб'єкти видавничої справи, у 2022 році – 152 [16].

Відзначалося й зростання читацької активності серед українців. За 2023 рік чоловіки в середньому прочитали вже до 25 книжок (в порівнянні з минулим роком, коли ця цифра становила 20), а жінки – 18 книг (у порівнянні з 12 – у 2022 р.). Такі результати були отримані під час «другої хвилі» дослідження українського книжкового ринку, проведеного видавництвом «Книголав». За основний мотив для покупки книги найчастіше визначають рекомендації від інших людей (47% опитаних) і рекламу (40%). За словами співзасновниці видавництва «Книголав» Світлани Павелецької, опитування проводилося серед

жінок і чоловіків віком від 18 до 55 років, які проживають в Україні, Польщі, Німеччині та Чехії. Умовою для участі в опитуванні була наявність покупки хоча б однієї книги одного з провідних українських видавництв протягом року. Пані Павелецька також повідомила у своєму блозі на NV, що «Книголав» провів 200 глибоких інтерв'ю (що є вдвічі більше, ніж 2022 року – 100) і отримав 15,13 онлайн-відповідей (в порівнянні з 2,5 у 2022 році) [17].

Таким чином на підставі даних «Книголав» склав своєрідну дорожню карту як для авторів, так і для видавників книг, та показав головні особливості поведінки споживачів на цьому ринку.

Перше, що варто зазначити: 91% (!) опитаних українців продовжують читати паперові книги. Таким чином, «класичний формат» залишається у тренді. Але що саме за тематикою обирають читачі? Книги про сучасну війну склали у виборі покупців лише 20% кошика. Втім, тут немає нічого дивного – ці твори лише пишуться, і згодом їх питома вага, безумовно, зростатиме. Проте майже вдвічі більше українці купують книги про Другу світову війну (39% читачів). Це говорить про намагання переосмислення історичного досвіду та про те, що люди готові читати про жахи, які вже скінчились. А лідерами за попитом стали світові бестселери, які вказали 84% читацької аудиторії, та книжки для відпочинку (так звана категорія «книга на вечір»). Про купівлю їх згадали 61% опитаних українців [18].

Ці дані можна порівняти з результатами опитування більш як 60 українських публічних бібліотек, яке проводив УІК. Так, українці із задоволенням читають любовні романи українських та іноземних авторів (Джоджо Моес, Наталія Гурницька), детективи та пригодницьку прозу (Жоель Діккер, Андрій Кокотюха), історичні романи українських письменників (Василь Шкляр, Володимир Лис), фантастику (Анжей Сапковський, Френк Герберт), жахи (Говард Ф. Лавкрафт, Стівен Кінг), комікси і манги, літературу для дітей і підлітків. Популярними є також мемуари та біографії відомих постатей (наприклад, книга Вахтанга Капіані «Справа Василя Стуса» чи Бориса Джонсона «Фактор Черчилля»), тревелоги (найчитаніші – книги Макса Кідрука), видання про історію України («Брама Європи» Сергія Плохія чи «Мальована історія Незалежності України» братів Капранових), книги про кулінарію (Євгена Клопотенко та інших), науку (книги Стівена Хокінга), психологія та науково-популярна література для дітей [19].

Важливо, що й у книгарнях книги для дітей залишаються у попиті. Про придбання видань для дітлахів вказали 25% читачів, що брали участь у дослідженні, що проводилося видавництвом «Книголав». При цьому, книги для дітей є пріоритетною покупкою для 14% аудиторії (у 2022 р. таких було лише 6%). Окремо можна сказати, що попит на книги в електронному форматі за рік зріс удвічі – 7% аудиторії віддає перевагу саме йому. Але, на думку фахівців, це було зумовлено, переважно, блекаутами й тим, що електронна книжка в таких умовах є самодостатнім інструментом.

Переважну більшість покупців книжок серед українців становлять жінки – 87% покупців. А ось із читанням книг ситуація дивна: опитування показало, що

чоловіки читають удвічі більше за жінок. Головним чинником, що заважає подальшому зростанню об'ємів продажів, є висока вартість нових книг. Це підтверджується результатами опитування – 72% українців назвали саме високу ціну книги перешкодою для її придбання [18].

Водночас за даними соціологічних досліджень Українського інституту майбутнього від 26 квітня 2023 року, 39% опитаних українців зазначали, що у перші весняні місяці вторгнення рф зовсім не читали книжок. 49% респондентів зазначали, що читання для них – це спосіб зберегти себе, особливо під час війни, ще 42%, що читання вчить ухвалювати кращі рішення, навіть у тяжких обставинах, тому необхідно розвивати цю навичку. 24% учасників опитування відмічали, що читання української літератури – форма спротиву, 21% – читання і купівля книжок є формою економічної підтримки української культури [19].

Що ж до тенденцій у 2024 році, то за даними директорки зі стратегічного розвитку «Книгарні «Є» Лариси Гужвинської попит саме на електронні книжки у другій половині 2023 – першому кварталі 2024 рр. зріс більш ніж вдвоє. «Цій тенденції є кілька пояснень – крім загального зростання ринку, все більше українців цінують зручність читання на гаджетах, адже не треба, наприклад, брати важку книгу в подорож. Також електронні книги зазвичай дешевші, ніж їхні паперові версії, і отримати їх можна в будь-якій точці світу вже за лічені хвилини після покупки. А ще електронна книжка завжди є в наявності, тоді як друковані примірники можуть закінчуватись, а додрук чекати довго. Тож ми очікуємо, що «електронки» продовжать набирати частку в продажах, проте не стануть повноцінними конкурентами паперовим книжкам».

За даними аналітиків «Книгарні «Є», найчастіше з екранів гаджетів читають українських сучасників, тоді як в книгарнях віддають перевагу творам зарубіжних авторів.

За підсумками першого кварталу 2024 року, найпопулярнішою «електронкою» стала книга «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» Іларіона Павлюка (вона ж стала лідером продажів і в магазинах «Книгарня «Є»). Ще один представник сучасної української літератури – «Танці з кістками» Андрія Сем'янківа – на четвертому місці. Тоді як «срібло» та «бронза» за представниками психологічної літератури – «Стіни в моїй голові. Жити з тривожністю і депресією» та «Для стосунків потрібні двоє» Володимира Станчишина. Замикає першу п'ятірку робота Тімоті Снайдера «Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка».

Загалом же покупці електронних книг найчастіше обирають твори українських сучасників. Це кожна шоста «електронка», що майже втричі більше, ніж в продажах паперових книг. Серед поціновувачів читання з гаджетів також значно більше, ніж прихильників психологічної літератури, детективів та фантастики. А ось попит на сучасну зарубіжну прозу серед електронних і паперових книжок майже однаковий [20].

Одна з найболючіших змін воєнних років – здорожчання книжок. У 2022 ціни зросли в усіх видавництвах, у середньому – на 60%, в окремих випадках – удвічі [4].

А у 2023 році, за даними Українського інституту книги, книги здорожчали на 40–50%. На ціну вплинуло світове зростання цін на папір, напружена ситуація з персоналом друкарень та ускладнена логістика.

Проте українці продовжують активно купувати книги (як паперові, так і електронні), навіть попри зростання їх вартості. Це свідчить про їхню загальну зацікавленість у культурних цінностях, любов до читання та розвитку особистості.

За спостереженнями Українського інституту книги, книгами українських авторів цікавляться, особливо це помітно по нонфікшну. «Одночасно із виникненням та зростанням попиту на книжки про українську історію, ідентичність, багатовікову боротьбу з росією за незалежність, зріс попит на книги українських авторів на ці теми і, звісно, хроніки останніх подій, репортажі, вірші – їх пишуть саме автори, часто невідомі раніше, і їх вже добре знають читачі», – розповіла директор Українського інституту книги Олександра Коваль.

Окрім того, одночасно кілька видавців перевидали авторів XIX та XX століть не як «Шкільну бібліотеку», а як якісні видання з передмовами, примітками тощо [19].

Що ж до видавництв, то за даними Українського інституту книги, загалом 2023 року 270 підприємств зареєструвалися як видавці.

«Над книжковим ринком вже не нависає тягар імпортованих з Росії книжок, і українські видавці активно заповнюють новинками всі жанрові ніші. Галузь продовжує приваблювати нових гравців», – зазначає директорка УІК Олександра Коваль.

Серед нових представників українського літературного ринку: видавництво мальописів «Третій колір», «Ще одну сторінку», «Видавництво 333», Projector Publishing, Kitap Qalesi з кримськотатарською літературою, «Гравітація» та інші.

Директорка УІК Олександра Коваль у коментарі для Суспільне Культура зазначила, що зараз найбільший виклик для видавців – це «проблема зростання». Їм потрібно запропонувати читачам якнайбільше якісних новинок, а на це часом бракує кадрових ресурсів та обігових коштів.

Тож, наскільки продуктивним та успішним для українських видавництв став 2023 рік?

За 2023 рік команда видавництва «Лабораторія» Антона Мартинова видала 40 тайтлів – це вдвічі більше, ніж вдалося реалізувати у 2022-му. Найуспішнішим для «Лабораторії» став кримський роман Анастасії Левкової – «За Перекопом є земля». Загальний наклад книги наразі становить більше як 25 тисяч примірників з моменту релізу в травні 2023 р.

У команді видавництва зауважили помітне збільшення інтересу до художньої літератури: кажуть, що динаміка її продажів активніша за нонфікшн, хоча деякі тайтли останнього «теж не відстають».

У 2022 р. «Лабораторія» почала публікувати книжки українських авторів (до того видавництво займалося виключно перекладною літературою). За цей період вийшло 15 нових книжок: три з них потрапили в довгі списки «Книги року

ВВС», а дві стали фіналістками премії. Декілька книжок «Лабораторії» вийшли у Словаччині, відбулися також релізи англійською мовою. А незабаром декілька тайтлів з'являться корейською та польською мовами.

Під кінець року «Лабораторія» запустила серію зарубіжної класики: відкрили її новелами Томаса Манна і планують масштабувати цей сегмент.

У команді видавництва зазначають: протягом року працювали в очікуванні блекаутів, тож не сподівалися на продуктивну роботу восени. Зважаючи на це, 2023-й був результативним для «Лабораторії»: таким його зробили участь у книжкових фестивалях (як нових, так і тих, що «повернулися»), розширення команди, здобуття премій та, найголовніше, «активна підтримка від читачів» [15].

У 2023 році у видавництві Vivat вийшли 222 новинки. 28 з них додрукували другим і третім накладом. Загалом разом із додруками – 490 тайтлів. За словами генеральної директорки Юлії Орлової, у 2024 році Vivat планує видати «щонайменше 400 книжок».

Команда видавництва зробила висновок, що в читачів «зберігається інтерес до психології, української культури та історії», проте література, яка «дозволяє відпочити і перемкнутися, отримати приємні емоції», теж популярна.

2023 року Vivat відкрив чотири нові книгарні: дві в Івано-Франківську та ще по одній у Києві й Харкові.

Видавництво запустило серію «Vivat класика», яку курує літературознавиця Ярина Цимбал. Vivat зазначає: особливість цієї серії в тому, що вони перші видають твори наближеними до оригінального тексту. Серед книжок серії, що було видано у 2023–2024 рр., твори Володимира Винниченка, Валер'яна Підмогильного, Григорія Квітки-Основ'яненка, Івана Франка, Ольги Кобилянської, Юрія Яновського. Всього у серії заплановано 12 тайтлів.

Генеральна директорка Vivat Юлія Орлова розповіла, що видавництво запустило конкурс романів у жанрі feel-good fiction, у межах якого отримали 143 рукописи. Книжки трьох переможців нині готують до друку.

Юлія Орлова згадала й про цілі, яких за рік досягнути не вдалося: «На жаль, нам не вдалося повністю повернутися до Харкова. Достатньо велика команда видавництва працює на відстані. Це дуже важко, адже втрачається спільний вайб і відчуття плеча, зменшується продуктивність – а зараз ми всі потребуємо моральної допомоги і підтримки» [15].

2023 року команда Видавництво Старого Лева (ВСЛ) на чолі з Мар'яною Савкою видала 110 новинок. Найпопулярнішими книжками (серед ненових тайтлів) у 2023 році стали: «Я бачу, вас цікавить п'ятьма» Іларіона Павлюка (лише за рік продано 44 тисячі примірників цієї книжки), «Мистецтво війни» Сунь-дзи у перекладі Сергія Лесняка та «Спитайте Міечку» Євгенії Кузнецової.

У команді ВСЛ зазначають: дуже відчутно зросло зацікавлення до книжок саме українських авторів: «Чи не вперше з 2014 року, коли вийшла «Фелікс Австрія» Софії Андрухович, топ продажів «Видавництва Старого Лева» очолила книжка українського автора – Іларіона Павлюка. Та ще й з настільки неймовірними продажами – понад 40 тисяч лише за рік».

Права на видання книжки «Амадока» Софії Андрухович, до речі, придбало одне з найбільших і найвпливовіших у світі видавництв Simon & Schuster (США). Загалом же за 2023 рік ВСЛ підписало 76 договорів у 29 країнах на продаж прав до книжок українських авторів та ілюстраторів.

ВСЛ запустило серію «Новітня класика»: у її межах публікує ілюстровані видання культових творів українських авторів, які вийшли за час незалежності України. Наразі в серії вже є «Московіада» Юрія Андруховича з ілюстраціями творчої майстерні «Аграфка», «Тема для медитації» Леоніда Кононовича з ілюстраціями Слави Шульц, «Жінки їхніх чоловіків. Старі люди» – дві ранні книги Софії Андрухович, проілюстровані Оленою Стельмах, а також «Лексикон таємних знань» Тараса Прохаська з ілюстраціями Катерини Сад. 2024 року в цій серії вийдуть, зокрема, книги Василя Кожелянка, Тані Мальярчук, Михайла Бриниха, Любка Дереша, Галини Вдовиченко.

У 2023 році відбулося відкриття трьох нових книгарень: двох у Львові та найбільшої Книгарні-каварні Старого Лева в Києві [15].

Видавництво «Віхола», яке спеціалізується здебільшого на українському нонфікшні, за 2023 рік презентувало близько 40 новинок.

«У 2023-му ми навчилися жити у цій новій реальності – відповідно, читацькі вподобання змінилися», – стверджує співзасновниця «Віхоли» Наталія Шнир. Так, 2023 р. «зріс інтерес читачів до художніх текстів, зокрема фентезі, трилерів та детективів. 2022 ж року, для прикладу, ситуація була трохи іншою: тоді переважали історія та психологія. Люди всіляко намагалися впоратися з усвідомленням війни й вторгнення – зрозуміти, як жити далі».

Наталія Шнир зазначає, що протягом року суттєвих змін у роботі видавництва не відбулося. Воно продовжує працювати з українськими авторами та потроху охоплювати нові для себе ніші. Зокрема, 2023 року «Віхол» стала активніше приділяти увагу художнім текстам: команда вже відібрала для видання низку книжок у різних жанрах – від детективів і фентезі до урбаністичних історій.

Крім того, «Віхола» планує видавати історичні книжки: зокрема, тексти про кочівників, Крим, Голодомор, вбивство Коновальця, Трипілля, а також історії окремих міст України: Дніпра, Вінниці, Луцька. Досліджують і нішу кулінарних книжок, розпочинаючи її з новинки від блогерки Тетяни Юшиної «Твої найкращі рецепти» [15].

Видавництво інтелектуального нонфікшну Ist Publishing за 2023 рік опублікувало трохи більше десятка книг – за словами команди, це число перевищує довоєнні показники.

Найуспішнішою (як у 2023-му, так і за сім років існування видавництва) стала книга «Російський колоніалізм» Максима Еріставі. За словами команди, видання вийшло одночасно двома мовами – і англійська версія має більший попит, ніж українська.

«Бачимо, що до візуальних видань зростає інтерес, бо художні образи говорять до аудиторії універсальною мовою – це особливо працює для нас на

міжнародному ринку», – стверджує співзасновниця видавництва Катерина Носко.

За 2023 рік Ist Publishing повернулося до роботи в редакції, розширило команду та перезапустило сайт [15].

Також в Україні спостерігається тренд на відкриття книжкових магазинів різного формату – як у ТРЦ, так і в стрит-ритейлі (магазини на перших поверхах будівель). У ТРЦ вони розташовуються в тематичних зонах, на стритах – у місцях з цільовим трафіком. Зокрема, 2023 року українська консалтингова компанія, що надає повний комплекс послуг у сфері торговельної, офісної та логістичної нерухомості Retail&Development Advisor (RDA) підписала угоду з «Книгарнею Є» щодо приміщень стрит-ритейлу. Зараз цей оператор активно розвивається як мережа.

Також як мережі активно розвиваються такі оператори як «Буква», «Буквіт», Bookling, «Книжковий клуб сімейного дозвілля» [21].

Показово, що нові книгарні почали відкриваються вже у 2022 році: «Лісова книгарня» в Ірпені, книгарні Vivat, «Сенс» і «Книжковий лев» у Києві, магазин коміксів «Перший том» у Черкасах. Навіть у Харкові з'явилася нова книгарня КСД [4].

Серед причин зростання кількості книжкових магазинів в Україні під час війни: збільшення якісних новинок українських видавництв, пошуки альтернативних способів відпочинку, заспокоєння і бажання підвищити почуття власної ідентичності, підтримка і захист культури України, яку ворог намагається знищити.

Книгарні, які планують розміститися в торговельних центрах, шукають приміщення від 50 до 100 кв. м; на вулицях з активним трафіком – від 50 до 120 кв. м. Концептуальні магазини займають площу відповідно до ідеї закладу. Наявність кафе не є поголовним трендом.

Є запит на приміщення в нових житлових масивах комфорт-класу і вище – від 80 до 300 кв. м (запит «Книгарні Є»). Серед дуже позитивних трендів – книжкові магазини цікавлять усі обласні центри та деякі міста з населенням від 100 тис [21].

Коли поглянути на стрічку новин про відкриття нових книгарень у Києві, зокрема на Подолі, може здатися, – наголошують у пресі, – що жодної кризи, пов'язаної з російським вторгненням, не сталося. 2023 року тенденція продовжується: вже у першому півріччі у Києві встигли відчинитися арткнигарня «Місто», кінокнигарня «Жовтень» та книгарня «Сковорода» [8].

«Ми ухвалили рішення про відкриття книгарні на Подолі 1 червня. Просто згадайте, як тоді виглядав Київ! Напівпусті вулиці, черги на заправках та заклади, які тільки-тільки починають оживати. Озираючись, я розумію, чому наше оточення дивилось на нас як на навіжених. Ми... ні на секунду не пожалкували про своє рішення», – каже засновниця «Книжкового Лева» Катерина Іванова.

«В умовах повномасштабної війни в Україні відкриття будь-якої справи є ризикованим. Немає жодного бізнесу, прибутковість якого можна наперед

передбачити. Незалежні книгарні виживають завдяки своїм “характерам”, ми всі різні, як і власники», – впевнена власниця «Міста» Діана Слонченко.

Великі видавці й книгарні також висловлюють певний, хоча й стриманий оптимізм – одні стверджують, що «продажі майже не впали», інші взагалі кажуть про «вікно можливостей».

У Львові з’явилася вже п’ята «Книгарня-кав’ярня Старого Лева». За словами керівниці відділу маркетингу та зв’язків із громадськістю ВСЛ Оксани Зьобро, за рік видавництво відчинило одну нову книгарню у Львові на вулиці Степана Бандери, але зачинило крамницю у Києві з огляду на її нерентабельність. Наразі триває робота над відкриттям ще однієї книгарні у Львові. «Також розглядаємо варіанти відкриття ще кількох книгарень в різних містах. Хоча загальна ситуація непроста і взимку потрібно було забезпечити генераторами наші приміщення, загалом ми справляємося і справи йдуть непогано. Продажі ростуть, кількість людей, які шукають українську книгу, збільшилась», – додає вона.

«На робочий процес та кількість відвідувачів сильно впливає рівень небезпеки та кількість повітряних тривог», – каже керівник «Книгарні Старого Лева» у Дніпрі Богдан Кулик.

В інших мереж справи теж ідуть до ладу. У 2023 р. книгарня «Є» відчинила вже 7 магазинів: у Житомирі, Чернігові, Полтаві, Чернівцях, Ужгороді, Львові й 2 в Рівному. Єдина книгарня мережі, що зачинилася через обстріли – у Слов’янську, проте її директор Віктор Разживін переконує: книжкова крамниця неодмінно повернеться, щойно працювати в місті знову стане безпечно [8].

«КнигоЛенд» – одна з найбільших книжкових мереж України. За час повномасштабного вторгнення шість книгарень та один зі складів були пошкоджені та частково зруйновані. «Якщо говорити про цифри, разом з оргтехнікою, ремонтами, технікою, всім іншим – ми втратили до 3-х мільйонів гривень. Деякі видавці пішли нам назустріч і розділили втрати товару навпіл з нами», – розповідає директор мережі Ігор Зарудко. Однак мережа змогла відновитися вже у 2022 р. [22].

У квітні 2023 року «КнигоЛенд» відчинив дві нові книгарні, у травні – ще дві. «Усе це не романтика, а важка праця», – підкреслює Ігор Зарудко [8].

Станом на квітень 2024 року «загалом маємо 37 торгових точок, 8 – у Харкові. Одна з них відкрилася в грудні 2023 року в центрі міста. Ми намагаємося будувати свою мережу за принципом павучка, коли охоплюємо певні райони, які нам цікаві та в яких є попит на книжки, або, навпаки – попиту немає взагалі, і ми пробуємо сформуванати його пропозицією [22].

Тарас Вацюк, власник книгарень «Книжкова хата» у Тернополі та інтернет-магазину Bookopt переконаний, що книжковий ринок живий: «Ми живемо, а не виживаємо. 80% книгарень у нас рентабельні. Книжкова галузь – це бізнес. Ми працюємо в нормальному режимі. Інтернет-торгівля навіть збільшилася, продажі у книгарнях впали тільки у містечках і селах».

В Івано-Франківську відкрилася книгарня харківського видавництва Vivat, що можна назвати подією для локального ринку. «Подібного читацька аудиторія

чекала давно, про що свідчили черги у перші ж дні роботи. Франківськ, як ринок для дистрибуції, часто недооцінювали ще до повномасштабного вторгнення – мовляв, тут немає аудиторії читачів і читачок, але торік все змінилося. Це було помітно у квітні-травні 2022 року, коли на полицях місцевих книгарень стало більше вільного місця для книжок, а чисельність населення міста навпаки зросла. А також у березні цього року, коли у перші дні після відкриття книгарні Vivat там ніде було проштовхнутися», – зазначив координатор програми «Читай» Тарас Малий від Івано-Франківської платформи «Тепле місто».

Розширення книжкових мереж відбувається у регіонах, які тривалий час були недооцінені. Саме тут українці готові задовольняти культурний голод навіть попри те, що загальна купівельна спроможність під час війни мало в кого покращилась [8].

«Ми відкрилися в Рівному і в Житомирі, – розповідає директор директором мережі «КнигоЛенд» Ігор Зарудко. – Ми розвиваємо мережу в регіонах і для бізнесу, і для популяризації книжки. Ці 2 наміри рівноцінно важливі. Ми так само розуміємо, що існування фізичних книгорозповсюджувачів дуже сильно впливає на онлайн бізнес. Якщо книгарні почнуть скорочуватися, то й онлайн продажі теж. Завдяки аналізу власного інтернет-магазину та інших (є сервіси, які дозволяють це робити), ми розуміємо, де є попит на книжки, а де нема. Тоді обираємо локації, враховуємо ціни на оренду. Варто розуміти, що в деяких випадках це все ж дотаційна історія» [22].

«Дуже важлива історія районних центрів, тому що там взагалі немає книжок і напівпорожні бібліотеки. Вони позбавилися російської книжки, але іншої не мають. Величезній кількості людей, що живе в містах і містечках, немає чого читати, – наголошує Ігор Зарудко. – Нині ми шукаємо до 5-ти приміщень у хороших районних центрах. Проблема полягає в тому, що чимало переселенців зі східних й південно-східних регіонів України вимушено переїхали якраз у такі невеличкі районні центри, а місцеві бізнесмени підвищили вартість оренди до небес. Це соціальна проблема. Щоб розрахувати потенційну успішність, маємо певні механізми. На основі певної аналітики в інтернеті дивимося звідки взагалі там не йде трафік, пробуємо запустити туди рекламу і дивимося, чи є реакція. Якщо зацікавлення є, то ми починаємо рухатися в цей регіон фізично, проводимо певні дослідження безпосередньо на місці, рахуємо трафік людей погодинно поденно потижнево». [22].

Згідно з дослідженням Українського інституту книги, станом на 2023 рік в Україні діяло понад 400 книгарень. Найбільша їхня кількість – у Києві (близько сотні) та Львівській області (50).

Та книгарні виконують роль не лише дистрибуторів видавничої продукції, а й культурних просторів. Багато з них стають майданчиками для читацьких клубів та різноманітних мистецьких подій, кількість яких значно збільшилась, а аудиторія таких заходів, за словами організаторів, – зросла.

Команда «Сенсу» стверджує, що у 2023-му попит на художню літературу та нонфікшн був майже однаковий. У сегменті художньої літератури покупці активно цікавилися саме українською класикою. З нонфікшну попит був на

книжки, які допомагають українцям дослідити свою ідентичність – тобто тексти про історію, мистецтво, літературознавство.

За рік «Сенс» провів 80 культурних подій. За словами команди, найбільше запам'яталася презентація книжки Віри Агеєвої «Марсіани на Хрещатику», яка зібрала в книгарні близько 200 людей. «Це було щось неймовірне, адже слухачі були всюди – навіть у дитячій кімнаті. На вулиці стояла черга з тих, хто на презентацію не потрапив, але чекав на автограф», – згадують працівники.

За 2023 рік «Сенс» провів 11 зібрань власного книжкового клубу. Учасники читають українську літературу – класичну та сучасну. Команда наголошує, що кожна читацька зустріч мала якусь свою особливість. Наприклад, одного разу актор театру імені Івана Франка Віталій Ажнов декламував уривок з «Кайдашевої сім'ї», а іншого – повноцінним учасником обговорення став песик.

У книгарні «Сковорода» – схожа ситуація. Також у топах продажу 2023 р. була художня українська література: сучасна та класична (70 % – художня література, 30 % – нонфікшн).

«Українська література зараз все більше набирає популярності. Нам любо це бачити та сприяти такій тенденції, бо в концепцію нашої книгарні вкладався акцент на українську класику. Наша команда захоплюється вивченням української літератури», – розповіла команда книгарні.

Попри те, що книгарня відкрилася лише у квітні 2023-го, за цей час вона вже встигла стати осередком культурних заходів. У «Сковороді» майже кожен вихідні проводять книжкові клуби. Серед тих, які регулярно функціонують у книгарні: клуб від подкасту «Скісна Риска» (10–15 людей), клуб від організації «Буксвоп» (приблизно 20 людей), клуб від «Монологу» (орієнтовно 15 людей) [15].

Кількість нових українських книгарень доводить: скільки б росія не старалася, українці не перестануть читати, видавати, купувати й продавати книжки. Зрештою, за майже десятиліття російсько-української війни українці були вимушені навчитися адаптовуватися до складних умов. Попри гіркі втрати, зумовлені вбивствами представників галузі на фронті чи як наслідок обстрілів цивільних, блекауту й постійні повітряні тривоги, українське книговидання живе, щоби більше, воно знаходить шляхи хай для сповільненого перерахованими обставинами, але беззупинного розвитку [15].

Значний вплив на розвиток книговидавничої сфери мали й великі книжкові фестивалі.

2022 року початок повномасштабного вторгнення поставив плин культурного життя країни на паузу. Це торкнулося й літературних подій, які ще не встигли оголоситися після застою через пандемію. Книжковий Арсенал у 2022-му році скасували, а Book Forum Lviv відбувся в скороченому форматі – без традиційного книжкового ярмарку від видавців. Здавалося, що читати «не на часі». Попри все, галузь вистояла, і вже у 2023 році українці отримали можливість не тільки відвідати улюблені традиційні заходи, а й побувати на тих, які відбувалися вперше.

Тема XI Книжкового Арсеналу – «Коли все має значення». Цей концепт промовисто натякав, що навіть у дуже темні часи розвиток культури залишається важливим. Такий маніфест, схоже, відгукнувся й людям: на фестиваль за три з половиною дні (2023 року зменшилась кількість подій – 100 заходів) прийшло 28 тисяч людей. Для порівняння – у «доповномасштабному» 2021-му кількість відвідувачів становила 35 тисяч за п'ять днів. Це свідчить про те, що українці досі спрагли до літзаходів.

Утім, організатори зазначали, що змінилася аудиторія фестивалю. Це стало наслідком війни – аудиторія та учасники заходів долучилися до лав ЗСУ, а у місті з'явилися вимушені переселенці, стало менше відвідувачів з дітьми, адже багато родин поїхали з міста.

«В українців існує інтерес до публічних подій, до відвідин фестивалю, його програмних подій, до того, щоб відчути себе собою тут і зараз, побути серед своїх людей, підтримати одне одного, підтримати українську культуру, літературний процес та видавничу галузь, відрефлексувати власні досвіди, отримати сильні враження, які дозволять поповнити свої внутрішні ресурси та посилити нашу спільну здатність чинити спротив агресору – це все було надзвичайно цінно та дуже потужно, помітно», – прокоментувала директорка Книжкового Арсеналу Юлія Козловець.

2023 року на Книжковому Арсеналі літературні новинки вперше представляли на стендах книгарні, а не безпосередньо видавці. Як стверджує директорка, це рішення було «обґрунтованим та чи не єдиним можливим» на той час і в тих умовах [15].

Майже в усіх заходах звучала тема війни, українського спротиву, актуальних викликів, які зараз постають перед Україною: нашим суспільством, культурою та книговидавничою сферою. Особливої уваги заслуговувала секція ярмарку з книгами про російсько-українську війну. Її оператором була муніципальна книгарня «Сяйво книги» в співкураторстві з Ганною Скоріною – авторкою проекту #Книги_про_війну та дослідницею воєнної літератури.

Козловець зауважила, що експериментальний формат запустив суспільне обговорення тем, які давно мали значення: ціноутворення, відкриті дані, роль книгарень у промоції читання, систему книгорозповсюдження, канали комунікації видавців з читачами тощо. Фінальне рішення про дати фестивалю, його масштаб та експериментальний формат прийняли аж у березні – через постійні зміни та непередбачуваність безпекової ситуації в Києві. Козловець стверджує: неодноразово виникала думка про скасування фестивалю. Але разом із тим, на її погляд, усі наступні книжкові події міста певним чином стали можливими завдяки успіху Книжкового Арсеналу, адже саме він «перезапустив мистецьке життя країни».

«Я радію появі інших книжкових подій та ярмарків, поживленню галузі, спільним ініціативам видавців. Це все дуже мотивує та додає натхнення і нашій команді теж. Тішуся тому, що ярмарок, яким оперували книгарні, привернув увагу до них як до надзвичайно важливих елементів видавничої індустрії,

підтримав їх, і ми бачимо, як цей процес зараз активно розвивається, відкриваються нові й нові книгарні», – зазначила Козловець [15].

Втім, на думку автора та журналіста Андрія Кокотюхи, «спроба відродити після річної перерви Книжковий Арсенал у Києві вийшла скандальною. З різних причин організатори вирішили відмовити в участі всім видавцям, натомість залучили чотири локальні київські книгарні... Результат – відвідувачам запропонували великий книжковий супермаркет, у якому вони просто розгубилися» [23].

Деякі видавці негативно відреагували на змінену концепцію Книжкового Арсеналу: мовляв, «їхні інтереси на врахували». Символічною відповіддю на таку дисконунікацію став KyivBookFest – новий фестиваль, який вперше відбувся 2023 року, 8–10 вересня, у Києві.

Ідея створення такої літературної події ще кілька років тому спала на думку керівнику видавництва «Наш Формат» Владиславу Кириченку. Проте її відклали на майбутнє через пандемію, а згодом російське вторгнення. Але 2023 року до задуму повернулися, і його підтримали інші представники книжкового ринку. Разом вони створили ініціативну групу видавців, яка і заснувала проєкт KyivBookFest.

Фестиваль складався зі звичного книжкового ярмарку та галузевого форуму. Упродовж трьох днів KyivBookFest відвідали понад 25 тисяч людей. Потрапити всередину можна було за донат на професійну та світоглядну літературу для ЗСУ. Завдяки цьому на фестивалі зібрали понад 800 тисяч гривень. Топовими заходами KyivBookFest стали ті, що з військовими та про війну.

Організатори підсумували, що як на подію, яка проходила вперше, KyivBookFest мав необхідний рівень безпеки та показав «хороший результат». Так, згідно з опитуваннями команди фестивалю, 98 % учасників задоволені, а 100 % планують брати участь у наступному році.

«Це для нас справді перемога, адже ми добре розуміємо, з якими складнощами стикаються видавці під час різних фестивалів. І тому ми радіємо, що змогли забезпечити колегам найкращі умови», – зазначили організатори KyivBookFest [15].

З 4 по 8 жовтня 2023 р. відбувся також і ювілейний, тридцятий, Book Forum Lviv під гаслом «Перепис майбутнього». Він змінив традиційну основну локацію – замість Палацу Потоцьких заходи провели в парку біля Порохової вежі. Як і в попередні роки, фестиваль відбувся у змішаному форматі: і онлайн, і офлайн. У команді наголошували, що їм «вдалося реалізувати більше, ніж передбачав план-мінімум». Загальна кількість відвідувачів сягнула 20 000 осіб та 62 348 інтернет-глядачів. За даними внутрішнього опитування фестивалю, 15 % відвідувачів були на Book Forum Lviv вперше.

Як зазначали у команді фестивалю, 2023 року суттєвих змін не відбулося, адже вони розпочалися ще на початку пандемії. Саме через коронавірус у 2020 році Book Forum Lviv провели онлайн, а у 2021-му — взагалі скасували. За

словами організаторів, у 2023-му захід був у п'ять разів меншим і за площею книжкового ярмарку, і за кількістю подій у програмі, аніж в активні роки.

Програма від видавців на 40–50 % складалася з подій, присвячених війні. Основна програма від команди Форуму також повністю фокусувалася на цій темі. А найпопулярнішою подією фестивалю стала дискусія на тему «Війна як крах цивілізації: чи буде щастя після війни?».

У команді Book Forum Lviv помітили «сплеск видавничої справи в Україні та зацікавленості українською (як сучасною, так і класичною) літературою та сучасною інтелектуальною думкою» [15].

Фестиваль-дебютант Kyiv Book Weekend, який відбувся з 8 по 10 грудня в Міжнародному виставковому центрі (неподалік станції метро «Лівобережна» в Києві) мав свою особливість: окрім книжкового ярмарку та класичних літературних подій, на ньому була представлена аніме-сцена. Там говорили про косплей, комікси, к-поп, азійську культуру тощо. Загалом за три дні фестивалю пройшло понад 110 подій.

Очікувано однією з найпопулярніших стала подія на воєнну тематику – публічна дискусія «Російсько-Українська війна. Два контексти» між істориками Володимиром В'ятровичем, Сергієм Плохієм та Олегом Криштопою.

Фестиваль відвідало приблизно 6 тисяч осіб, що не дуже багато. Як зазначало видання «Читомо», за відгуками майже всіх опитаних видавців, низьку відвідуваність спричинили такі чинники: знижки в чорну п'ятницю, після якої пройшло надто мало часу; погана промоція; дорогий вхідний квиток; невідоме для книжкової спільноти місце; повітряні тривоги; несподіванка із закриттям частини метро; невдалий час початку роботи ярмарку – з 9:00 (протягом перших двох годин ще просто не було гостей).

За словами А. Кокотюхи, «двічі в одну річку зайти не вдалося: грудневий Kyiv Book Weekend провалився з тріском. Не в останню чергу – через неоголошену наперед, але дійсну ціну вхідного квитка у 230 гривень» [23].

Втім, від подібного фестивального формату видавці не відмовилися. Вже у квітні 2024 року у столиці було організовано Фестиваль «Книжкова країна», де представляли літературу від 100 видавництв.

За словами організаторів, там проводилися події, що були цікаві не лише «затягим читачам», але й тим, хто «лише знайомиться зі світом літератури». Загалом на фестивалі відбулося понад сто заходів за чотири дні. Крім книжкового ярмарку, були майстер-класи, дискусії експертів і лідерів думок, презентації новинок, публічне читання книжок, а також ігрова й освітня зони. Зокрема, резонансною стала дискусія про терапевтичне письмо з Іреною Карпою, а Jamala презентувала вінілову платівку «Qirim». Книжковий ярмарок працював на головній площі ВДНГ і в першому павільйоні. Чіткого розділення тематичних зон не було, за винятком двох павільйонів. Наприклад, другий павільйон суто дитячий – там проводили читання та події для дітей. У четвертому павільйоні, де вже кілька тижнів тривала виставка військової фотографії від Влади й Костянтина Ліберових, намагалися сконцентрувати події, які так чи інакше пов'язані з темою війни або участь у яких брали військові [24].

Водночас «Видавництво Анетти Антоненко» відмовилося від участі у Книжковій країні. Це рішення було зваженим та продуманим. У видавництві зазначили, що не бачать сенсу «розпорошувати зусилля до Книжкового Арсеналу, який відбудеться 30 травня і потребує кропіткої уваги та ретельної підготовки. Обережно ставимося до книжкових виставок, які сфокусовані на фестивалях, бо це окрема і дуже важлива робота, що вимагає часу і людського ресурсу. Тому воліємо зосередитись на прагматичному – особистому спілкуванні з читачами на власному стенді та красивому дизайні стенда на Книжковому Арсеналі. Ідеологія та підхід Книжкового Арсеналу з квотою подій від видавців (1 подія/1 видавець) для нас більш близька та зрозуміла. Вона вимагає від видавця чіткого плану й підготовки. Коли нема такого обмеження, то «вагомість» видавця визначається кількістю (часто далеко не якістю) події – більше подій, то краще. Ми самі часто попадали в ці лешата, бо логіка проста – нема подій, то видавництво погано працює. А якщо вже виходити на виставку, то з доробком, за який не соромно. Не бачимо сенсу це робити кожного місяця й тому наш вибір – Книжковий Арсенал» [25].

Втім, фестиваль «Книжкова країна» виявився доволі успішним. За оцінками організаторів, удалося продати близько 85 тис. книжок. Фестиваль відвідали понад 68 тис. людей. Середній вік відвідувачів становив 31 рік, а третина аудиторії – це школярі й студенти, кажуть організатори. Крім того, майже 60% відвідувачів вказали, що раніше ніколи не були на книжкових подіях [26].

Тривала й робота видавництва і мереж з виходу на закордонні ринки.

Розповсюдження українських друкованих книжок є непростим завданням – на заваді стають брак досвіду в українських компаній, людського ресурсу на одночасний порятунок книжок, релокацію бізнесу й експорт, або ж відсутність партнерів. Проте чи не найбільшою проблемою стало те, що українських дистрибуторів як явища не було, а відтак лишалися незадоволеними інформаційні потреби «східноєвропейських студій», запити діаспори, а віднедавна й тих українців, що вимушено опинилися за кордоном.

Допоки не з'явився український «національний» дистрибутор, дедалі більший інтерес до України намагаються задовольнити компанії з країн-сусідів: хтось – уважно куруючи асортимент книжок про Україну, хтось – просто реагуючи на запити аудиторії і не орієнтуючись в українських видавничих пропозиціях. Видавці також не пасуть задніх, і не пропускають можливості видати свої версії історії нашої держави, біографії Зеленського, або ж збірок поезій чи есеїв війни. Проте коли йдеться про книжки українською мовою, важливими покупцями є закордонні бібліотеки, зокрема – академічні.

Одними з найбільших дистрибуторів української книги за кордоном є East View (США – Німеччина – росія), MIPR (Білорусь) та Lexicon (Польща).

Загалом поширення українських книжок є справою дорогою і часовитратною: для замовлення має бути достатнє фінансування бібліотеки (середня ціна на книжку 25–35 дол., ціна за доставлення 1 кг – 15 дол.). Університети ж найчастіше мають досить обмежений річний бюджет на

закупівлі закордонної літератури. Ті з них, що мають таку можливість, – розподіляють фінансування за країнами інтересу. Далі укладається контракт з вендором на виділену суму, і найчастіше надходження літератури залежить від уподобань вендора. Або конкретніше – людини, яку компанія наймає для відбору літератури. Деякі вендори можуть надсилати бібліотеці так звані листи підтвердження, які затверджує або коригує бібліотекар, що в ідеалі має володіти мовою та орієнтуватися у тому, що є цінним у пропозиції.

На жаль, багато замовників (або потенційних замовників) української літератури досі асоціюють її з російською та замовляють через тих вендорів, що спеціалізуються на російській літературі, але як побічний продукт можуть пропонувати й українську. Прикладом такої компанії можна назвати російсько-німецьку дистрибуторську компанію «Esterum», що спеціалізується на гуманітарній та мистецькій літературі і працює по ринках Німеччини, Австрії та Швейцарії. У їхньому каталозі нема українських книжок, проте Esterum можуть працювати під замовлення на запит закордонних бібліотек і надсилати їм і українські книжки.

Окрім того, дуже багато бібліотек продовжують замовляти книжки – навіть зі списку заборонених в Україні антиукраїнських книжок, мотивуючи це тим, що пропагандистська книжка є «цінним джерелом дослідження пропаганди».

Українські компанії, що й раніше не зводили своє коло інтересів лише до України, але й активно намагалися вийти за кордон, за період повномасштабної війни мусили прискоритися. Наприклад, харківське видавництво Vivat обрало Польщу як майданчик для розвитку та диверсифікації бізнесу – і не лише тому, що ця країна активно підтримує Україну у часи війни, але й тому, що саме тут опинилася чи не найбільша кількість українців.

«Фактично книжки Vivat вже можна знайти у продажу та в бібліотеках багатьох інших європейських країн – Німеччини, Бельгії, Швеції, країн Прибалтики», – розповідає Артем Літвінець, директор з розвитку бізнесу видавництва Vivat. Окрім того, видавництво готується до першого постачання у Велику Британію. «Ще до повномасштабного вторгнення у компанії велись переговори щодо масштабування та інших напрямків розвитку бізнесу, тому відкриття фірми в Польщі для Vivat – це не тимчасове явище», – додає він.

Попри хороші замовлення, обсяг яких компанія не розкриває, їх неможливо зіставити з тими, які були втрачені під час війни, оскільки місцевий книжковий ринок для кожного українського видавництва залишається основним джерелом продажів.

Вихід на новий ринок – тривалий процес, але під час війни видавництвам (особливо тим, що перебували у зоні бойових дій) довелося реагувати миттєво. «Пошук партнерів (“сто листів – дві відповіді”), листування, перемовини, узгодження комерційних умов – все це процес не швидкий, часозатратний. Але, фактично, нічого складного у тому немає: так, дещо ми не робили раніше, з деякими нюансами приходилось розбиратись вперше», – розповідають у компанії.

Щодо технічних труднощів, найбільшим каменем спотикання Vivat називає кирилицю, якою користуємося в Україні на противагу латиниці, яка у вжитку в усій Європі та Польщі зокрема. Також називають підготовку прайсів польською, розрахунки щодо ціноутворення у злотих, формування метаданих для книгарень, вирішення логістичних та юридичних нюансів. Проте команда видавництва сприймає це як виклик та завдання, що можна вирішити – і активно здобуває експертизу в контексті експорту [27].

Польський ринок зацікавив багатьох українських видавців: «Вийшовши на сусідній польський ринок зі своїми книжками, викликавши чималий інтерес і захоплення читацької аудиторії: А чи є така енциклопедія польською?, Де можна знайти такий адвент у Польщі?, – розповідає Міла Радченко, представниця європейської філії «Часу Майстрів». – Ми переконалися у тому, що наші книжки дійсно справляють ефект “вау”! Вони цікаві і корисні не лише для українських дітей, привабливі і конкурентоспроможні на вибагливому європейському ринку».

Найбільшим викликом для «Часу Майстрів» став пошук закордонних партнерів для налагодження дистрибуції, видавничо-редакційних процесів віддалено, побудова злагодженої роботи української та закордонної команди. «У ситуації, коли все треба на вчора, коли гаяти не можна ані хвилини, аби відновити роботу видавництва, забезпечити роботою працівників і одночасно подбати про їхню безпеку. Це все нагадує керування велосипедом, що палає, але стрімко несеться вперед» – каже Міла. Гострим також залишається питання друку книжок і їхнього транспортування, пошуку фінансування нових проєктів.

За час війни «Час Майстрів» відкрили представництво у Європі, яке дуже активно просуває українську книжку за кордоном, з'явилися партнери у дистрибуції. Завдяки цьому, книжки «Часу Майстрів» доступні у книгарнях Польщі, як найбільших мережах типу Bonito, Matfel, Tania Książka, Tantis, Gandalf, Smak Liter, Edu books ін., так і менших книгарнях. Партнерства допомогли видавництву і з промоцією [26].

«Пишаємося нашою співпрацею із краківською книгарнею Cafe Nowa Księgarnia, яка однією з перших зробила український стенд із нашими книжками, проводить за нашої підтримки авторські зустрічі (українські письменники для дітей), міжкультурні заходи (польсько-українські), спрямовані на популяризацію української книги за кордоном» – додає Міла.

Також «Час Майстрів» відправляють свої книжки до книгарень і бібліотек Австрії, Німеччини, Румунії, Литви, Фінляндії, Франції, Швеції, інших країн, поступово розширюючи ринки збуту. Готуються постачання у США.

Певні успіхи вже має і харківське видавництво «Крокус». «Завдяки ініціативі «Adopt an Ukrainian Children's Book» від Moritz Verlag наші книжки видано в Європі – «Наймоїша мама» Галини Кирпи з ілюстраціями Грасі Олійко видано в Німеччині у видавництві Moritz Verlag, а «Диктувала це сорока, а записував їжак» Олександра Подоляка з ілюстраціями Катерини Рейди — у Франції у видавництві l'école des loisirs», — розповідає співзасновниця Harpic

Гафурова. Слід відзначити, що l'école des loisirs – дуже престижне видавництво, що дуже уважно ставиться до відбору книжок, і особливо – візуальної складової.

Окрім того, з початку війни «Крокус» бере участь у проєкті Українського інституту книги «Книжки без кордонів». Видавництво передало оригінал-макети книжок для друку та безплатного розповсюдження серед українських біженців в країнах Європи.

В рамках цього проєкту вийшли «Лімерики» Сашки Дерманського – у Польщі, Швеції, Ірландії та Японії, а також уже згадувана «Диктувала це сорока, а записував їжак» Олександра Подоляка та Катерини Рейди – у Польщі, Швеції та Японії.

Це лише перші кроки для більшості українських видавців, проте Ігор Огура, керівник компанії Елібрі, бачить тут перспективу. «Різкий ріст уваги до України спричинив інтерес і до українських книг. Іноземні інституції / бібліотеки готові купувати українські книги, але, зустрівшись з цілим рядом питань: де купити? що купити? як це каталогізувати?, вони зупиняються у своєму пориві – бо потрібно докладати додаткових зусиль, щоб усе вирішити. Щойно з'явиться сервіс, який закриє всі ці питання, експорт українських видань збільшиться в рази», – переконаний Ігор [27].

«Розв'язувати проблеми, які пов'язані з виходом на нові ринки, легше спільно, а в нас кожен вважає себе самодостатнім гравцем, тому в кращому випадку на іноземні ринки потрапляють одиниці, а в гіршому — ніхто», – додає він. Окрім того, за словами експерта, для розвитку у напрямку експорту, українським видавцям доведеться вивчити міжнародні правила та формати обміну інформацією про видання.

Проте найважливішим на цьому етапі, схоже, залишається робота із закордонними партнерами та інформування про ті книжки, що гідні бути представлені на світових ринках. Українська пропозиція – приваблива, але лише для тих, хто про неї знає та має налагоджені формати співпраці [27].

Зрештою, як зазначила Олександра Коваль, «героїчний спротив українців російській агресії поставив в центр уваги світу все українське» – зокрема, і книжки теж. Про це свідчить і те, що у 2023 році вийшло понад 130 перекладів українських книжок іноземними мовами.

«Ми помітили зростання зацікавленості в перекладах творів українських авторів, зокрема жанрової літератури. Цьогоріч тільки в межах Франкфуртського ярмарку українські видавці провели близько 400 переговорів щодо продажу ліцензій на переклад творів української літератури. Результати цих та інших зустрічей будуть помітні вже наступного року», – коментує Коваль.

УІК організував національні стенди на шести міжнародних книжкових ярмарках і долучилася до організації ще трьох.

«Таким чином українські видавці й автори отримали можливість поспілкуватися з іноземними видавцями, займатися промоцією своїх книжок, продавати права на переклад, а також розповідати правду про злочинну війну росії в Україні», – каже Олександра Коваль [31].

Просуванню української літератури за кордоном сприяють й літературні премії, які отримують вітчизняні автори.

2022 року українські письменники отримали щонайменше сорок іноземних нагород, чверть з яких, уже традиційно, здобув С. Жадан. Визнання отримували й вітчизняні ілюстратори та дизайнери [29].

А 2023 року Україна продовжувала бути помітною на світовій культурній арені й була відзначена щонайменше 50 іноземних книжкових відзнак. Премії, номінації, місця у почесних рейтингах отримували українські письменники та письменниці, перекладачі, ілюстратори та дизайнери [30].

Показовим є й те, що професорка славістики університету Райса (США), авторка книги «Трубадури імперії. російська література й колоніалізм» Ева Томпсон виступила з ініціативою перекладу та видання української літератури англійською мовою. Вона вважає, що це сприятиме популяризації української культури у світі й зміцнить національну самосвідомість. «Треба видавати й перекладати твори української літератури – тільки так можна повернути й зробити цей інтерес постійним. Звичайно, це потребує фінансових ресурсів, але ми знаємо, що Україна зараз немає цих ресурсів, дуже багато грошей йде на оборону і тому я хочу сказати, коли завершиться війна, а вона завершиться, то треба буде гарно підштовхнути цю царину, власне переклад творів української літератури, зокрема англійською мовою». Томпсон наголосила, що якщо українські твори перекладатимуть англійською, то тоді весь світ буде їх читати.

«Також можна писати літературні статті про українські твори. Але знову ж таки, щоб притягнути аудиторію потрібно перекладати й ці статті, тобто це часово. Україна має бажання, великий дух і світ дивується тим, з якою хоробрістю вони встояли. Тому Україна зараз на правильному шляху, зокрема, коли ми говоримо про просування її літератури», – підсумувала Ева Томпсон [28].

Підсумовуючи, можна зазначити, що:

- книжкова галузь понесла великі втрати на початку повномасштабної війни, але почала відновлюватися вже у другій половині 2022 р.;
- у 2023 та 2024 рр. розвиток галузі набирав обертів, відкривалися нові видавництва та книжкові магазини; стало можливо говорити про «феномен українських видавців»;
- повної статистики розвитку галузі на сьогодні немає;
- державні ініціативи, спрямовані на підтримку книжкового ринку, не працюють через брак коштів;
- читачі продовжують активно купувати книжки, хоча вони й значно подорожчали;
- все більшої популярності набирає саме українська література;
- посилюється попит на електронні книжки, та все одно продовжують лідирувати саме паперові книжки;
- відновилися та продовжують пошук нових форм великі книжкові фестивалі;
- триває робота видавництв і мереж з виходу на закордонні ринки.

Тож з усіма перемогами й проблемами українська галузь книговидавництва живе, дихає, розвивається та розширюється. Попереду ще багато роботи – втім, українці таки читають, цікавляться своєю літературою та підтримують своїх авторів – й 2022–2024 рр. однозначно це підтвердили.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Михайлова О. Ю. Актуальні проблеми ринку книжкової продукції в Україні в контексті завдань гуманітарної політики / Михайлова О. Ю. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/analitichni-materiali/gumanitarniy-rozvitok/aktualni-problemi-rinku-knizhkovoi> (дата звернення: 28.03.2024).

2. Гусейнова О. «Наша культура живе і під час війни»: літературні підсумки 2022 року // Олена Гусейнова. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://susplne.media/348496-nasa-kultura-zive-i-pid-cas-vijni-pidbili-literaturni-pidsumki-2022-roku/> (дата звернення: 28.04.2024).

3. Офіси та склади 22% українських видавництв пошкоджені в результаті бойових дій – опитування / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/198355/2022-04-13-ofisy-ta-sklady-22-ukrainskykh-vydavnytstv-poshkodzeni-v-rezultati-bojovykh-diy-opytuvannya/> (дата звернення: 29.04.2024).

4. Гонченко Т. Книжковий ринок під час війни: підсумки року і 13 знакових українських новинок / Тетяна Гонченко. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2022/12/28/540501_knizhkoviy_rinok_pid_chas_vijni.html (дата звернення: 30.04.2024).

5. Кількість книжок, виданих російською в Україні, зменшилася майже на 60% / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/kilkist-knyzhok-vydanykh-rosijskoiu-v-ukraini-zmenshylasia-majzhe-na-60/> (дата звернення: 30.04.2024).

6. Семенюта І. Брак паперу, знищені друкарні та «ренесанс» української книжки. Як війна вплинула на видавців / Ірина Семенюта. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/rinok/article/209315/2023-03-24-brak-papery-znyshcheni-drukarni-ta-renesans-ukrainskoi-knyzhky-yak-viyna-vplynula-na-vydavtsiv/> (дата звернення: 30.04.2024).

7. Однорог М. Окупити 1 млн грн за півтора року та перевинайти себе у війну. Історія видавництва «Віхола» від засновниці / Однорог Марина. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://liroom.com.ua/interview/olga-dubchak-about-vihola/> (дата звернення: 29.04.2024).

8. Батуревич І., Бойко О. Обережний оптимізм попри ризики: як живуть українські книгарні під час війни / Ірина Батуревич, Олеся Бойко. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/oberezhnyj->

optymizm-popry-ryzyky-iak-zhyvut-ukrainski-knyharni-pid-chas-vijny/ (дата звернення: 29.04.2024).

9. За 2022 рік кількість книжок, надрукованих малим накладом, зросла на понад 10% / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/za-2022-rik-kilkist-knyzhok-nadrukovanykh-malym-nakladom-zroslo-na-ponad-10/> (дата звернення: 28.04.2024).

10. Верховна Рада прийняла закон про стимулювання українського книговидання і книгорозповсюдження / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/200284/2022-06-19-verkhovna-rada-pryynuala-zakon-pro-stymulyuvannya-ukrainskogo-knygovydannya-i-knygorozpovsyudzhennya/> (дата звернення: 22.04.2024).

11. Мельник Р. Уряд схвалив «Стратегію розвитку читання» в Україні на десятиліття / Роман Мельник. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/208653/2023-03-06-uryad-skhvalyv-strategiyu-rozvytku-chytannya-v-ukraini-na-desyatylittya/> (дата звернення: 25.04.2024).

12. У 2022 році в Україні з'явилося 178 нових видавництв і книгопродавців / Інформація. // Українська літературна газета. – 2022. – 28 груд. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://litgazeta.com.ua/news/u-2022-rotsi-v-ukraini-z-iavylosia-178-novykh-vydavnytstv-i-knyhoprodavtsiv/> (дата звернення: 29.04.2024).

13. 2022 року в Україні з'явилося майже 180 нових видавництв / Держкомтелерадіо. – «Детектор медіа». [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/u-2022-rotsi-v-ukraini-z-iavylosia-majzhe-180-novykh-vydavnytstv-derzhkomteleraadio/> (дата звернення: 29.04.2024).

14. Український ринок електронних книг показав стрімке зростання у 2022 році / сервіс Booknet. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3659910-ukrainskij-rinok-elektronnih-knig-pokazav-strimke-zrostanna-u-2022-roci-servis-booknet.html> (дата звернення: 29.04.2024).

15. Заблоцька О. Чи українці читають – версія 2023 року: висновки робили видавництва, літературні фестивалі та книгарні / Оксана Заблоцька. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/641518-ci-ukrainci-citaut-versia-2023-roku-visnovki-robili-vidavnictva-literaturni-festivali-ta-knigarni/> (дата звернення: 29.04.2024).

16. 2023 року видавці випустили книжок на 73% більше – Книжкова палата / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/2023-roku-vydavtsi-vypustyly-knyzhok-na-73-bilshe-knyzhkova-palata/> (дата звернення: 30.04.2024).

17. Війна аж ніяк не зменшила інтересу українців до книг – дослідження / Інформація. // Українська літературна газета. – 2023. – 3 жовт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://litgazeta.com.ua/news/vijna-azh-niiak-ne-zmenshylo-interesu-ukraintsiv-do-knyh-doslidzhennia/> (дата звернення: 30.04.2024).

18. Павелецька С. Дослідження книжкового ринку. Головними покупцями книжок в Україні є жінки, але чоловіки читають більше / Павелецька С. // NV. – 2023. – 30 верес. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.nv.ua/ukr/blogs/shcho-i-skilki-chitayut-ukrajinci-doslidzhennya-50357197.html> (дата звернення: 25.04.2024).
19. Черкасець О. В Україні подорожчали книги на 40–50%. / Черкасець О. // Україна молода. – 2023. – 3 серп. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/177222/> (дата звернення: 26.04.2024).
20. Нестелєєв М. Дослідження книгарні «Є»: які електронні книжки читають українці / Нестелєєв М. // Український тиждень. – 2024. – 24 квіт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/doslidzhennia-knyharni-ie-iaki-elektronni-knyzhky-chytaiut-ukraintsi/> (дата звернення: 30.04.2024).
21. В Україні тренд на відкриття книжкових крамниць / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/economic/944533.html> (дата звернення: 29.04.2024).
22. Бойко О. Ігор Зарудко: На Подолі книгарень вдосталь, потрібно відкриватись в райцентрах / Олеся Бойко. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/ihor-zarudko-na-podoli-knyharen-vdostal-potribno-vidkryvatys-v-rajsentrakh/> (дата звернення: 30.04.2024).
23. Кокотюха А. Перемоги та зради 2023-го з території культури / Андрій Кокотюха. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://espresso.tv/peremogi-ta-zradi-2023-go-z-teritorii-kulturi> (дата звернення: 30.04.2024).
24. Кудряшова В. The Jamala, Олександр Терен і понад 100 видавництв. Куди піти на фестивалі «Книжкова країна» на ВДНГ / Кудряшова В. // Village Україна. – 2024. – 25 квіт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.village.com.ua/village/culture/culture-guide/350115-jamala-oleksandr-teren-i-ponad-100-vidavnistv-kudi-piti-na-festivali-knizhkova-krayina-na-vdng> (дата звернення: 30.04.2024).
25. Присвячується Книжковій країні (Фестивалю На ВДНГ). / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://anetta-publishers.com/news/498> (дата звернення: 30.04.2024).
26. Морозов О. Скільки людей відвідали «Книжкову країну» на ВДНГ й коли чекати наступний фестиваль / Морозов О. // The Village Україна. – 2024. – 1 трав. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.village.com.ua/village/culture/culture-news/350307-skilki-lyudey-vidvidali-knizhkovu-krayinu-na-vdng-i-koli-chekati-nastupniy-festival> (дата звернення: 02.05.2024).
27. Батуревич І. Книжкова дистрибуція за кордон: хто виграє на зростанні інтересу до української книги / Ірина Батуревич [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://export.chytomo.com/knyzhkova-dystrybucziya-za>

kordon-hto-vygraye-na-zrostanni-interesu-do-ukrayinskoji-knygy/ (дата звернення: 30.04.2024).

28. Коваль О. У 2023 році вийшло понад 130 перекладів українських книжок / Олександра Коваль [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/645594-u-2023-roci-vijslo-ponad-130-perekladiv-ukrainskih-knizok-oleksandra-koval-pro-knizkovi-pidsumki-roku/> (дата звернення: 29.04.2024).

29. Корнієнко Н. Жадан, Курков, Забужко збирають премії: перемоги – 2022 за кордоном / Наталя Корнієнко. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/zhadan-kurkov-zabuzhko-zbyraiut-premii-peremohy-2022-za-kordonom/> (дата звернення: 29.04.2024).

30. Від списку Букера до нагороди імені Ремарка – відзнаки українців за кордоном у 2023-му / Наталя Корнієнко. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/vid-spysku-bukera-do-nahorody-imeni-remarka-vidznaki-ukraintsiv-za-kordonom-u-2023-mu/> (дата звернення: 29.04.2024).

31. Професорка славістики університету Райса Ева Томпсон розповіла, як збільшити інтерес світу до української літератури / Інформація. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://espreso.tv/kultura-profesorka-slavistiki-universitetu-raysa-eva-tompson-rozpovila-yak-zbilshiti-interes-svitu-do-ukrainskoi-literaturi> (дата звернення: 29.04.2024).

Матеріал підготував

Бурнашов І.Ю., завідувач відділу
наукового аналізу і
узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування *І. Г. Піленко*

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1,92. Б/т. Зам. 38. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12